

Bruno RAGUŽ

Veleučilište Baltazar Zaprešić, Zaprešić

brunoraguz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6982-0259

Izvori i metode za proučavanje povijesti okoliša u periodu od 1945. do 1990. godine na području SR Hrvatske

Apstrakt: Povijest okoliša, osobito suvremena, još uvijek je gotovo posve neistraženo područje unutar hrvatske historiografije, kao i historiografije na post-jugoslavenskom prostoru. Cilj ovog rada je stoga predstaviti i kontekstualizirati rijetka, ali vrijedna istraživanja te glavne izvore za proučavanje ekohistorijskih tema na području Hrvatske koja se uzima kao svojevrsni *case study* u kontekstu istraživanja povijesti Jugoslavije. Osim toga, rad pruža kronološki okvir za razumijevanje teme, pri čemu pregled uključuje širi jugoslavenski kontekst ističući zajedničke ekološke izazove i političke uvjete socijalističkog razdoblja. Na kraju, rad kratko predstavlja metode i koncepte iz ekohistorijskih istraživanja, prikladne za ovu temu.

Ključne riječi: suvremena povijest, suvremena ekohistorija, socijalistička Jugoslavija, SR Hrvatska, historiografska metodologija

Okoliš, njegova zaštita, ali i istraživanja u gotovo svim sferama znanstvenog, stručnog i javnog života danas su prisutniji nego ikada prije. Djelomično je to posljedica sve većeg utjecaja klimatskih i drugih okolišnih promjena na čovjekov život, dok je s druge strane ekologija snažnije nego bilo koji prethodni, ušao u sve sfere društva. Unatoč toj sveprisutnosti okolišne tematike, istraživanja najnovije povijesti okoliša, čije posljedice osjećamo i danas, gotovo su nepostojeća u hrvatskoj historiografiji ili u historiografijama šireg post-jugoslavenskog prostora. Cilj ovog rada je ponuditi recentan prikaz i evaluaciju stanja istraženosti suvremene hrvatske ekohistorije, pri čemu se Hrvatska koristi kao *case study* za analizu ekohistorijskih tema i istraživanja u širem kontekstu jugoslavenskog razdoblja. Rad stavlja naglasak na specifičnosti hrvatskih ekohistorijskih tema, ali ih istovremeno pozicionira unutar zajedničkih političkih, društvenih i ekoloških izazova s kojima se suočavao jugoslavenski prostor tijekom 20. stoljeća.

Osim toga, rad nastoji pružiti pregled razvoja metodološkog i teorijskog okvira za ovu temu, ukazujući na najvažnije izvore i metode relevantne za istraživanje povijesti okoliša. Time se želi ne samo evaluirati dosadašnja istraživanja nego i potaknuti daljnje radove u ovom području, kako unutar hrvatske historiografije, tako i unutar interdisciplinarnih znanstvenih rasprava u širem jugoslavenskom kontekstu.

Što je povijest okoliša?

Naslov knjige Johna Donalda Hughesa, jednog od najpoznatijih autora u području ekohistorije, postavlja pitanje: *Što je povijest okoliša?* Hughes ju je definirao kao „istraživanje odnosa ljudi prema prirodnom okolišu”.¹ Polazeći od te definicije, oblikuje se znanost koja počiva na tri osnovna principa proučavanja: ekološkom, proizvodnom i ideološkom. Iako se ljudi bave okolišem od davnina, prve suvremene studije povijesti okoliša nastaju sredinom 20. stoljeća, nakon što je historiografija, kao i sve tradicionalne znanosti, prošla kroz fazu dekonstrukcije.² Clarence J. Glacken 1967. godine objavljuje jedno od prvih djela sinteze povijesti, Roderick Nash je 1972. godine u svom radu prvi put upotrijebio pojam povijest okoliša (eng. *environmental history*). Iste godine pokreće kolegij koji se bavio američkom povijesti okoliša.³ Jedan od najvažnijih autora na svjetskoj sceni ekohistorije bio je Donald Worster, koji je postavio temelje discipline, otvarajući prostor za proučavanje povezanosti ideje ekologije i ekonomskih procesa.⁴ Politolog John McCormick u svome djelu *The Global Environmental Movement* već 1989. godine daje sintezu i raspravlja o motivima te iznimnom uzletu kod ekološkog pokreta 1960-ih godina.⁵ Tijekom 1990-ih godina pojavljuje se značajan broj publikacija s temom ekohistorije, kao što su *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature* ili pak *The Organic Machine*.⁶ Navedene publikacije, iako prostorno ograničene, značajno su utjecale na oblikovanje suvremene metodologije. J. D. Hughes autor je kapitalnog djela kojim je uspostavio pregled svjetske povijesti okoliša.⁷ Pet godina kasnije svojim radom praktično oblikuje suvremenu disciplinu, utvrđujući glavne probleme i koncepte suvremenog okoliša.⁸

¹ John Donald Huges, *Što je povijest okoliša?* (Zagreb: Disput, 2011), 27.

² Hughes, *Što je povijest okoliša?*, 47–48.

³ Roderick Nash, „American Environmental History: A New Teaching Frontier”, *Pacific Historical Review* 41, no. 3 (1972): 362.

⁴ Donald Worster, *Nature's economy* (Michigan: Sierra Club Books, 1977).

⁵ John McCormick, *The Global Environmental Movement* (London: Belhaven Press, 1989).

⁶ Thomas Dunlap, *Nature and the English Diaspora: Environment and History in the United States, Canada, Australia, and New Zealand (Studies in Environment and History)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

⁷ Huges, *Što je povijest okoliša?*

⁸ John Donald Huges, „Global environmental history: The long view”, *Globalizations* 2, no. 3 (2005): 293–308.

Može se zaključiti da znanstvena zainteresiranost za teme okoliša korespondira s porastom zabrinutosti zbog zagađenja i drugih ugroza okoliša tijekom 1970-ih godina te se stoga uklapa u tendencije suvremenog ekološkog pokreta.⁹ Također, osim praćenja tendencija ekološkog pokreta, primjetno je da porast znanstvene zainteresiranosti korespondira i sa sve većim političkim angažmanima vezanih za probleme okoliša, a jedan od najizraženijih će tijekom 1980-ih postati problem nuklearne energije.

Osim pojedinačnih autora, veliku ulogu u razvoju discipline imala su i društva za povijest okoliša. Najpoznatija, a ujedno i najstarija među njima, su Američko društvo za povijest okoliša, osnovano 1976. godine, te Europsko društvo za povijest okoliša, osnovano 1999. godine. S vremenom su u mnogim državama osnovane različite institucije i društva koja se znanstveno i stručno bave istraživanjem povijesti okoliša.¹⁰

Govoreći o najutjecajnijim znanstvenim časopisima i njihovom doprinosu razvoju discipline, svakako treba istaknuti prvi časopis s temama povijesti okoliša, *Environmental History*, koji je povezan s Američkim društvom za povijest okoliša i počeo je izlaziti u isto vrijeme kada je društvo osnovano. Časopis *History and Environment* pokrenut je 1995. godine. Osim njih, velik utjecaj na razvoj discipline imali su i drugi časopisi koji su vremenom počeli izlaziti i u obliku e-izdanja, čime se povećala njihova dostupnost.¹¹

Dosadašnja istraživanja okoliša na području SR Hrvatske

Termin „povijesna ekologija” u hrvatskoj historiografiji prvi je put upotrijebio N. Budak 1985. godine. On je tada i najavio kako je za očekivati da će ekohistorija s vremenom privlačiti sve više istraživača,¹² što bi se svakako moglo primijeniti i na cijeli post-jugoslavenski prostor. Govoreći pak o tome širem prostoru jedno od prvih, a do sada i najznačajnijih djela je knjiga T. Stojanovića *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, a koja je u sebi sadržavala i ekohistorijske elemente proučavanja Balkana.¹³

Iako je ekohistorija već dugo prisutna na svjetskoj istraživačkoj sceni, u Hrvatskoj je još uvijek u začetku te se često izostavlja iz suvremenih pregleda hrvatske povijesti. Institucionalizacija ekohistorije u Hrvatskoj najprije je ostvarena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, zahvaljujući projektu *Triplex Confinium*, koji je započeo 1997. godine u suradnji s nekoliko europskih sveučilišta. Ovaj je projekt pokrenuo značajna istraživanja, održa-

⁹ Tomislav Markus, „Od divljega prirodnog svijeta do industrijskih velegradova: ekološka povijest ljudskih društava”, *Povijesni prilozi* 29, br. 39 (2010): 2.

¹⁰ Hrvoje Petrić, „Što je povijest okoliša?”, u *Historični seminar* 6, ur. Katarina Keber i Katarina Šter (Založba ZRC, Ljubljana, 2008), 159.

¹¹ Petrić, „Što je povijest okoliša?”, 158.

¹² Isto, 169.

¹³ Isto, 168.

vanje međunarodnih skupova, izdavanje zbornika radova, a posredno i uvođenje kolegija koji se bave ekohistorijskim temama.¹⁴

Danas se u Hrvatskoj ekohistorijom i srodnim temama bave dva specijalizirana časopisa: *Socijalna ekologija* i *Ekonomska i ekohistorija*, koja je u perspektivi historiografskih istraživanja još i važnija. Naime, *Ekonomska i ekohistorija* izlazi od 2005. godine, u nakladi Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju te Izdavačke kuće *Meridijani*, a do sada je objavljeno 19 brojeva. Važnost časopisa ogleda se kako u unikatnosti tematskog područja časopisa, tako i u popularizaciji ekohistorijskih tema u hrvatskoj historiografiji. Važno je ovdje reći kako s obzirom na interdisciplinarni karakter tema vezanih uz okoliš, osim navedenih, sporadično se članici s temama iz povijesti okoliša mogu pronaći i u časopisima drugih znanstvenih disciplina.

Jedan od prvih opsežnih pregleda radova o ovoj problematici napisala je Mirela Slukan Altić pod nazivom *Bibliografija radova iz socioekonomske historije i ekohistorije 1977.–2001.*, u kojem se osvrnula na radove izdane u arhivskim izdanjima u Republici Hrvatskoj.¹⁵ Drugi pregled ovakvog tipa datira iz 2011. godine i napisan je kao pogovor za hrvatsko izdanje knjige *Što je povijest okoliša?* J. Donalda Hughesa. U pogovoru su autori Borna Fuerst-Bjeliš, Marin Cvitanović i Hrvoje Petrić dali vrijedan pregled djela iz hrvatske znanstvene bibliografije u razdoblju od 1990. do 2011. godine, fokusirajući se na teme povezane s proučavanjem okoliša i njegovom interakcijom s čovjekom.¹⁶

Ovi pregledi, kao i suvremene metode pretraživanja radova putem baza CroRIS i Hrčak, pokazuju vrlo mali broj radova koji se bave poviješću okoliša. Posebno se to odnosi na subdisciplinu suvremene ekohistorije, gdje ne samo da nedostaje časopisa i istraživanja, već i bilo kakvih publiciranih radova. Većina dosadašnjih radova usmjerena je na proučavanje okoliša u srednjem i ranom novom vijeku, budući da su to bila područja interesa malobrojnih hrvatskih ekohistoričara. Radovi koji se mogu povezati s urbanom i suvremenom ekohistorijom uglavnom su vezani uz razvoj ekološkog pokreta, poput radova Zorana Oštrića, Brune Šimleše, te Woflija Krašića koji istražuju socijalne i društvene aspekte tog pokreta, često prisutne i u radovima akademika Ivana Cifrića, svojevrsnog začetnika istraživanja takvih tema u Hrvatskoj. Također, treba izdvojiti rad H. Petrića „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”, objavljen u knjizi *Nature and Iron Curtain – Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990* iz 2019. godine koji predstavlja prvi i do sada jedini sveobuhvatni kronološki pregled stanja zaštite okoliša u so-

¹⁴ Drago Roksandić, „Pogovor. Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?”, *Povijest europskog okoliša* (Zagreb: Barbat, 2002.): 263–274.

¹⁵ Mirela Slukan Altić, „Bibliografija radova iz socioekonomske historije i ekohistorije 1977. – 2001”, *Ekonomska i ekohistorija* 1, br. 1 (2005): 151–179.

¹⁶ Borna Fuerst-Bjeliš, Marin Cvitanović i Hrvoje Petrić, „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj? (pogovor)”, u *Što je povijest okoliša?*, ur. Borna Fuerst-Bjeliš (Zagreb: Disput, 2011), 182–198.

cijalističkoj Jugoslaviji.¹⁷ Povijest suvremenog okoliša povremeno je dio šireg konteksta istraživanja, primjerice u recentnijim djelima hrvatskih autora. Nikica Barić je u svojoj knjizi o Splitu 1980-ih godina posvetio jedno poglavlje ekološkim problemima splitskog kraja, čime je napravio značajnu kronologiju događaja vezanih uz povijest okoliša u najvećem dalmatinskom gradu.¹⁸ Osim takvog „uklapanja” povijesti okoliša u širi kontekst istraživanja, postoje i manja istraživanja koja su se bavila poviješću okoliša na mikrolokacijama. Na primjer, Martin Previšić i Milica Prokić istraživali su utjecaj okoliša i njegovih promjena na logor na Golom otoku u razdoblju 1949.–1956.¹⁹ U istraživanja koja se bave suvremenim okolišnim problemima u Hrvatskoj treba ubrojiti i rad Ante Batistića i H. Petrića, koji su analizirali nekoliko odabranih problema okoliša u Hrvatskoj tijekom 1980-ih godina.²⁰

Unatoč malobrojnim istraživanjima, početci edukacije o povijesti okoliša na visokoškolskim ustanovama u Hrvatskoj datiraju iz početka novog tisućljeća. Na zagrebačkom sveučilištu prvi su put pokrenuti kolegiji koji se bave poviješću okoliša, ali je zanimljivo da su se pojavili na „nehumanističkim” fakultetima. Prvi kolegij pod nazivom *Povijest okoliša* utemeljen je na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu, na diplomskom studiju geografije. Na Filozofskom fakultetu Drage Roksandić i H. Petrić pokrenuli su kolegij *Ekohistorija* na diplomskom studiju povijesti. Također, na doktorskom studiju ranog novog vijeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu utemeljen je kolegij koji se bavi kartografskim izvorima.²¹ S vremenom su se kolegiji s temama povijesti okoliša proširili i na druge fakultete i sveučilišta, a značajnu ulogu u profesionalnom razvoju ovih tema ima Društvo za ekonomsku i ekohistoriju, osnovano 2005. godine, koje izdaje i ranije spomenuti časopis.²²

U historiografijama država s područja bivše Jugoslavije istraživanja povijesti okoliša i njegove zaštite značajno variraju, kako u opsegu, tako i u tematskoj raznolikosti. U Sloveniji su ostvarena značajna istraživanja, od kojih se posebno ističe rad Ž. Zwittera. Njegova bogata bibliografija značajno je unaprijedila razumijevanje okoliša u procesima dugog trajanja te u promjenama kulturnih krajolika. Uz to, Ž. Zwitter jedan je od urednika jednog od najrecentnijih ekohistorijskih djela *Environmental Histories of the Dinaric Karst*,²³ koje

¹⁷ Hrvoje Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”, in *Nature and the Iron Curtain*, eds. Astrid Kirchhof Mignon and John R. McNeill (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019).

¹⁸ Nikica Barić, *Split 1980-ih – Društveni sukobi u sutonu samoupravnog socijalizma* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019).

¹⁹ Martin Previšić i Milica Prokić, „Ekohistorijski aspekti proučavanja logora na Golom otoku 1949.–1956”, *Ekonomika i ekohistorija* 12, br. 12 (2016).

²⁰ Hrvoje Petrić i Ante Batistić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”, *Ekonomika i ekohistorija* 18, br. 18 (2022).

²¹ Furst-Bjeliš, Cvitanović i Petrić, „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj? (pogovor)”, 177–178.

²² Petrić, „Što je povijest okoliša?”, 169.

²³ Borna Fuerst-Bjeliš, Jelena Mrgić, Hrvoje Petrić, Matija Zorn i Žiga Zwitter, *Environmental Histories of the Dinaric Karst* (Cham: Springer, 2024).

kroz interdisciplinarni pristup obrađuje povijest dinarskog krša od prapovijesti do suvremenog doba. Osim Zwittera, vrijedan doprinos dali su i drugi slovenski autori. Željko Oset u svom se radu bavio razvojem ekološkog aktivizma u socijalističkoj Sloveniji, dok su Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar i Matija Zorn objavili rad *Environmental Thought in Slovenia*.²⁴ Također, doktorska disertacija Romane Erhatic Širnik iz 2011. godine donosi vrijedan uvid u zaštitu ptica na slovenskom prostoru.²⁵ Slovenska historiografija uključuje i posebna izdanja, poput publikacije *Gozd in Ljude – Razmjerja in zgodovina* (hrv. Šuma i ljudi – odnosi i povijest), izdane 2022. godine nakon simpozija *Šuma i čovjek*. Ova publikacija istražuje međuodnos šumskih ekosustava i ljudi. Godine 2024. Institut za suvremenu povijest u Ljubljani objavio je monografiju *Potencijali in upravljanje vodá. Med preteklostjo in sedanjostjo* (hrv. Potencijali i upravljanje vodama: između prošlosti i sadašnjosti), koja se bavi korištenjem vodotoka, njihovim energetske potencijalima te izazovima zaštite. U srpskoj historiografiji radovi koji se bave poviješću okoliša pojavljuju se u različitim publikacijama, često izvan historiografskog okvira. Tako je 2014. godine u časopisu *Ekonomika* objavljen rad *Zaštita okoliša i razvoj ekološke svijesti*,²⁶ dok se slične teme obrađuju i u časopisu *Zaštita prirode*, koji izdaje Zavod za zaštitu prirode Srbije. Zanimljiv primjer ranog promišljanja o ekološkoj svijesti nalazi se u knjizi *Nepredvidiva prošlost budućnosti – O političkom potencijalu utopije*. U njoj je objavljen roman *Šetnja kroz budućnost* iz 1924. godine, koji donosi vizije novih obrazovnih koncepata, feminističkih ideja te ekološke politike.²⁷ Značajan doprinos razumijevanju ekoloških tema dala je i Jelisaveta Petrović, posebno kroz knjigu *Ekologija na periferiji Evrope – Stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji*.²⁸ Iako se primarno bavi suvremenim ekološkim pokretima, ovo djelo predstavlja važan izvor i za historiografska istraživanja. Na području drugih država bivše Jugoslavije istraživanja povijesti okoliša gotovo su u potpunosti marginalizirana. Pojedine informacije mogu se naći tek u integriranim tekstovima koji se uglavnom bave aktualnim temama, dok povijesni podaci služe samo kao uvod ili kontekst.

Na kraju ovog, poprilično skromnog pregleda dosad objavljenih radova, treba napomenuti da su istraživanja suvremene povijesti okoliša u zemljama istočne Europe još uvijek u samim začetima. Prema nekim autorima, razlog tome je zanemarivanje istraživanja okoliša u komunističkim zemljama

²⁴ Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar i Matija Zorn, „The development of environmental thought in Slovenia: a short overview”, *Ekonomika i ekohistorija* 10, no. 1 (2014): 16–25.

²⁵ Romana Erhatic Širnik, „Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju” (Doktorska disertacija, Biotehniški fakulteti Sveučilišta u Ljubljani, 2011).

²⁶ Ibko Skenderovic, Bećir Kalac i Suad Bećirović, „Environmental Protection and the Development of Environmental Awareness”, *Ekonomika* 60, br. 2 (2014): 107–116.

²⁷ Ivana Momčilović, *Nepredvidiva prošlost budućnosti – o političkom potencijalu utopije* (Beograd: Edicija Jugoslavije, 2024).

²⁸ Jelisaveta Petrović, *Ekologija na periferiji Evrope – Stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji* (Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu, 2020).

Istočnog bloka, dok je ekološki pokret bio znatno razvijeniji na Zapadu.²⁹ Primjer gotovo potpunog ignoriranja okolišnih tema na prostoru bivšeg Istočnog bloka može se vidjeti u odnosu istraživača prema tzv. Staljinovom planu za transformaciju prirode, koji je ostavio značajne posljedice na okoliš, vidljive i danas, ali gotovo da ne postoji u kolektivnom sjećanju. M. Halbwachs smatra da su kolektivna sjećanja sklona generalizacijama, a takve generalizacije često dovode do zaključka da se o problemima zaštite okoliša na Istoku gotovo uopće nije promišljalo, a da se još manje na njih odgovaralo.³⁰

Kratki pregled suvremene povijesti okoliša u socijalističkoj Jugoslaviji s naglaskom na SR Hrvatsku

Iz ranijeg pregleda jasno je da ne postoji mnogo radova koji bi omogućili stvaranje jasne i precizne slike o stanju okoliša u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Ipak, postoji nekolicina radova koji bi mogli pružiti okvirni pregled stanja okoliša tijekom socijalističke Jugoslavije, kada je zapravo započeo sustavni i sistematizirani rad na planiranju, zaštiti i poboljšanju okoliša, ili kako se tada antropocentrično nazivao „čovjekova okolica” ili „čovjekova okolina”.

Iako odmah po završetku Drugog svjetskog rata problemi okoliša nisu bili u fokusu, jer su svi naponi bili usmjereni prema što bržoj obnovi i industrijalizaciji tada još vrlo agrarne zemlje.³¹ Unatoč tome, određeni pomaci ipak su napravljeni već 1946. godine, kada su doneseni zakonski akti o zaštiti spomenika kulture i tzv. prirodnih rijetkosti. Na temelju tih akata razvijao se zakonodavni i institucionalni okvir za zaštitu okoliša, koji je značajan poticaj dobio nakon konferencije o zaštiti i proučavanju prirodnih rijetkosti održane 1953. godine u Beogradu. Tijekom 1960-ih godina u svim jugoslavenskim republikama, pa tako i u Hrvatskoj, usvojeni su zakoni o zaštiti prirode i osnovane institucije koje su se time bavile. Hrvatska je, uz Srbiju i Sloveniju, bila jedna od vodećih republika u tim procesima kako institucionalnom tako i u razvoju pravne regulacije.³² Međutim, unatoč zakonskim okvirima, s jedne strane, te sve jačom industrijalizacijom i urbanizacijom, problemi povezani s okolišem postajali su sve ozbiljniji tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, dok su

²⁹ Julia Ault, „Protesting Pollution: Environmental Activism in East Germany and Poland, 1980–1990”, in *Nature and the Iron Curtain – Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*, eds. Astrid Kirchhof and John R. McNeill (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019), 151.

³⁰ Doubravka Olšakova, „Conclusion – Environmental History, East European Societies and Totalitarian Regime”, in *In the Name of Great Work – Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*, ed. Doubrova Olšakova (New York and Oxford: Berghahn, 2016), 290.

³¹ Ante Batistić i Hrvoje Petrić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”, *Ekonomika i ekohistorija* 18, br. 1 (2022): 70.

³² Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”, 170–171.

rješenja za njih bila sve oskudnija. Reakcija na te probleme prvo je došla iz velikih industrijskih gradova Hrvatske, gdje se u rasprave o okolišu uključio veliki broj stručnjaka i znanstvenika. Među njima posebno se istaknuo Rudi Supek³³, koji je 1973. godine objavio knjigu *Ova jedina zemlja: idemo li u katastrofu ili u Treću industrijsku revoluciju?*³⁴ Paralelno s ovim znanstvenim i stručnim radom, došlo je i do daljnjeg razvoja regulative. Tako je 1972. godine hrvatski Sabor usvojio Rezoluciju kojom je zajamčena zaštita životne sredine, a godinu dana kasnije osnovane su dodatne institucije koje su se bavile tim pitanjem poput Savjeta koji je trebao raditi na zaštiti i unapređenju okoliša.³⁵ Radi boljega razumijevanja konteksta te važnosti ovakvih događaja valja napomenuti kako se u ovom periodu i na svjetskoj sceni rade iskoraci koji će ekologiju predstaviti na globalnoj sceni, a jedna od tih prijelomnica svakako je bila Konferencija Ujedinjenih naroda održana u Stockholmu 1972. godine, po čemu je ostala i upamćena kao „Stockholmska konferencija”, a na kojoj je također usvojena Deklaracija s čak 26 principa i 106 preporuka za buduću odnos prema okolišu.³⁶

Velike promjene u odnosu prema okolišu na razini Federacije donio je Ustav iz 1974. godine,³⁷ koji je pravo na zdrav okoliš proglasio pravom svakog građanina te decentralizirao upravljanje okolišem.³⁸ O tim promjenama bit će više riječi kasnije, no slijedom tih promjena, i u Ustav SR Hrvatske³⁹ uvedena je obveza racionalnog postupanja s resursima i okolišem. Unatoč tome, tijekom 1980-ih godina gomilali su se problemi povezani s okolišem, njegovim uređenjem i zaštitom. Nepostojanje adekvatnih rješenja povećavalo je ugroze za ljude, biljni i životinjski svijet. Situaciju se pokušalo popraviti donošenjem novog *Programa zaštite i unapređenja okoline i prostornog uređenja u SR Hrvatskoj*, koji je prihvaćen na sjednici Sekcije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline u prosincu 1982. godine kojem je istaknuto kako je glavni problem nedovoljna osviještenost javnosti i neprimjena ekoloških ideja. S druge strane, pojedini zakoni, poput Zakona o vodama, dobivali su i do 300 amandmana i prijedloga, dok je provedba za-

³³ Rudi Supek rođen je 1913. godine u Zagrebu gdje je 1937. godine diplomirao filozofiju. Svoje obrazovanje nastavio je na studiju psihologije u Parizu. Tijekom Drugog svjetskog rata bio je uhićen te interniran u logor Buchenwald. Nakon rata doktorirao je na Sorbonnei kliničku psihologiju 1952. godine. Radio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te na nizu drugih stranih institucija, a istraživački se bavio temama iz sociologije, filozofije, psihologije i antropologije. Umro je 1993. godine u Zagrebu. – „Supek, Rudi”, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025, datum pristupa 25. 1. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/supek-rudi>.

³⁴ Batistić i Petrić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”, 70.

³⁵ Isto, 71.

³⁶ Bruno Raguž, „Početci svijesti o zaštiti okoliša na području Europske unije”, *Filozofska istraživanja*, br. 170, sv. 2 (2023): 376.

³⁷ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, proglašen 21. 2. 1974.

³⁸ Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”, 175.

³⁹ Ustav SR Hrvatske, *Narodne novine*, 22. 2. 1974.

konskih rješenja, posebno njihovih kaznenih odredbi, bila vrlo slaba. O slaboj brizi lokalnih vlasti za okoliš možda najbolje svjedoči podatak da je 1987. godine tek 40% općina u Hrvatskoj ispunilo upitnik kojim se trebala ocijeniti situacija okoliša.⁴⁰ To je bio eklatantan primjer nebrige za zaštitu okoliša, budući da su problemi, kako su prikazali H. Petrić i A. Batistić, bili prisutni gotovo u svim krajevima Hrvatske, bilo da je riječ o rijekama Dravi i Savi, gradovima poput Splita ili korištenju Jadrana. Pri tome treba istaknuti kako unatoč ignoriranju problema od strane lokalnih vlasti, lokalno je stanovništvo sve češće i glasnije izražavalo svoju zabrinutost, ali i negodovanje vezano uz zagađenje svojega okoliša, a posebice je to bilo izraženo kada se radilo o tzv. crnim ili prljavim industrijama.⁴¹

Zbog takvoga djelovanja osvijestene javnosti neodvojivi dio proučavanja odnosa prema okolišu u suvremenom razdoblju je i proučavanje ekoloških pokreta koji su djelovali u Hrvatskoj, a njihovu periodizaciju napravio je Zoran Oštrić. On je uspostavio tri etape razvoja ekološkog pokreta. Prva etapa, početkom 1970-ih, obuhvaća pokušaje osnivanja ekološkog pokreta, no završava tzv. pobjedom sistema, kada je ekološki pokret integriran u strukture vlasti.⁴² Druga etapa dolazi sredinom 1980-ih, kada dolazi do krize legitimnosti sistema i pojave novih ekoloških pokreta.⁴³ U Hrvatskoj su ti pokreti posebno povezani s antinuklearnim pokretom, koji je, uz Sloveniju, bio najjači na prostoru Jugoslavije, te su spontani protesti postajali sve češći,⁴⁴ a što je bilo kao i u ostatku svijeta pod izravnim utjecajem černobilske katastrofe.⁴⁵ Treću etapu razvoja ekoloških pokreta Oštrić vidi krajem 1980-ih i tijekom 1990-ih godina, koje su obilježene pokušajima ujedinjavanja različitih ekoloških pokreta, ali i pojavom „zelenih stranaka”.⁴⁶ Iako su se samo u Sloveniji razvile u organiziranu političku snagu,⁴⁷ i u Hrvatskoj je na prvim parlamentarnim izborima jedan zastupnik izabran iz redova „zelenih”.⁴⁸ Važno je uzeti u obzir da su političke prilike za osnivanje stranaka s fokusom na ekologiju početkom 1990-ih u Hrvatskoj bile nepovoljne. Osim toga, neuspjeh transformacije ekoloških pokreta u političke stranke može se djelomično objasniti skepticizmom aktivista prema političkom angažmanu.⁴⁹

⁴⁰ Petrić i Batistić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”, 71–73.
Petrić i Batistić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”.

⁴¹ Bruno Raguž, „Problematika zaštite okoliša u Bakru prilikom osnivanja Koksare u prvoj polovici 70-ih godina 20. stoljeća”, *Senjski zbornik*, br. 49 (2022): 396.

⁴² Zoran Oštrić, „Ekološki pokret u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971–1991”, *Socijalna ekologija* 1, br. 1 (1992): 84–85.

⁴³ Oštrić, „Ekološki pokret u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971–1991”, 84.

⁴⁴ Isto, 90–91.

⁴⁵ Raguž, „Početci svijesti o zaštiti okoliša na području Europske unije”, 377.

⁴⁶ Oštrić, „Ekološki pokret u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971–1991”, 84.

⁴⁷ Petrić, „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”, 180.

⁴⁸ Barić, *Split 1980-ih – Društveni sukobi u sotonu samoupravnog socijalizma*, 541–543.

⁴⁹ Oštrić, „Ekološki pokret u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971–1991”, 100.

Izvori za proučavanje suvremene ekohistorije SR Hrvatske

Prije nego što se razmotre izvori i metode njihovog tretmana za proučavanje ekohistorije bilo kojeg razdoblja, važno je istaknuti da je interdisciplinarnost jedna od glavnih značajki ekohistorijskog istraživanja.⁵⁰ Zbog toga ona uključuje proučavanje i obradu širokog spektra različitih izvora. Za potrebe ovog rada, izvori će se grupirati u nekoliko kategorija. Prije svega, ekohistorijska istraživanja, kao i većina historiografskih istraživanja, oslanjaju se na neobjavljene pisane izvore, prvenstveno one arhivske te objavljene pisane izvore poput zakonskih akata, različitih propisa, statistika i sl. Naravno, važnu skupinu pisanih izvora posebno bitnih za suvremenu ekohistoriju čine novinski izvori (periodika), te druge medijske izvore poput fotografija, filmskih zapisa i kartografskih izvora. Na kraju, ekohistorija se možde služiti i drugim povijesnim izvorima kao što je to primjerice usmena predaja, odnosno oralna povijest.

Arhivski izvori

Kao i u većini drugih povijesnih disciplina, arhivski izvori najzastupljeniji su u proučavanju suvremene ekohistorije. Međutim, kako bi se razumjela potreba za proučavanjem širokog spektra arhivskih fondova i institucija, potrebno je ukratko se osvrnuti na razvoj sustava upravljanja i nadležnosti vezanih uz okoliš u tadašnjem društveno-političkom sustavu. Ovaj razvoj čini osnovu za proučavanje problema zaštite okoliša. Naime, ustavnim promjenama 1971. godine zaštita okoliša, kao i mnoge druge odluke (tzv. osnovni zakoni), prešla je u nadležnost republika i pokrajina, što je dodatno potvrđeno Ustavom iz 1974. godine.⁵¹ Osim republika i pokrajina, i općine su postale odgovorne za cijeli niz pitanja vezanih za okoliš.⁵² Federacija je, međutim, preko saveznih organa zadržala ulogu u uređenju zaštite i unapređenja čovjekove sredine u slučaju kada se ocijeni da je ono od važnosti za cijelu zemlju ili međunarodni zajednicu. Također, mogla je reagirati ukoliko je došlo do ugroze za ljude, biljke ili životinje koje bi ugrožavale cijelu zemlju.⁵³

Lokalne zajednice dobile su ovlast i obvezu djelovanja prema zakonima o prostornom planiranju, čime su općine postale jedan od najvažnijih aktera u pitanjima okoliša.⁵⁴ Za proučavanje suvremene ekohistorije posebno su važni lokalni subjekti, kao što su organizacije, tvornice i drugi gospodarski

⁵⁰ Petrić, „Što je povijest okoliša?“, 160.

⁵¹ Slavoljub Popović, „O pravnom regulisanju zaštite čovjekove sredine u Jugoslaviji“, *Čovek i sredina*, br. 1 (1975), 80–81.

⁵² Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, proglašen 21. 2. 1974, čl. 117.

⁵³ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, proglašen 21. 2. 1974, čl. 281.

⁵⁴ Društveni dogovor o zajedničkom radu na području čovjekove okolice i prostornog uređenja, *Službeni list SFRJ* (33/74).

entiteti. Zakon o udruženom radu predviđao je da radnici i organizacije aktivno sudjeluju u zaštiti i unaprjeđenju okoliša.⁵⁵

S obzirom na navedeno, jasno je da proučavanje suvremene ekohistorije, bilo na razini cijele Federacije ili SR Hrvatske, kao i na manjim mikrohistorijskim primjerima, zahtijeva konzultiranje velikog broja arhiva. Među ključnim arhivima je Arhiv Jugoslavije u Beogradu, gdje se nalazi fond AJ-627 *Savet za zaštitu i unapređenje čovjekove sredine*.⁵⁶ Treba ovdje istaknuti da iako se fond u svome nazivu nosi termin „savet“, ono zapravo objedinjuje dvije institucije prvotnog Saveza za zaštitu i unapređenje životne sredine osnovanog 1973. godine, a koji je trebao instucionalizirati i bolje koordinirati sve aktivnosti vezano uz djelovanja o okolišu, te je dobio podršku iz samog vrha politike. No, 1984. godine Savez je transformiran u Savjet jer se ocijenilo kako će na taj način institucija postati operativnija te uspješnija.⁵⁷ Taj fond je iznimno opsežan i sadrži veliki broj dokumenata vezanih uz okoliš i njegove promjene u različitim republikama, kao i u međunarodnom kontekstu.

Za proučavanje suvremene ekohistorije Hrvatske posebno su važni fondovi Hrvatskog državnog arhiva. Među njima se ističe fond HR-HDA-1228 *Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija*, unutar kojeg je djelovalo tijelo zaduženo za zaštitu, uređenje i unaprjeđenje okoliša.⁵⁸ Također, postoje i drugi fondovi, poput fonda s građevinskim dozvolama,⁵⁹ u kojem su detaljno dokumentirane promjene u prostoru, uključujući nacрте i situacijske izvještaje. Uz to, fond *Sanitarne inspekcije* dokumentira probleme s kojima su se suočavali pojedini gradovi, od kojih su neki izravno povezani s okolišem. Osim toga, lokalni arhivi (državni arhivi u različitim gradovima) nude značajan broj fondova koji se mogu koristiti u istraživanju ove teme, posebno arhivi poduzeća koja su djelovala u tom razdoblju. Ti arhivi pružaju korisne informacije o situaciji unutar i izvan poduzeća.

Značajan izvor podataka o problemima okoliša također dolazi iz dokumenata radničkih vijeća, odnosno zborova radnih ljudi, koji su raspravljali o mnogim problemima iz svoje okoline, a koji su često dokumentirali različite okolišne probleme. Navedena građa čuva se u arhivima koji su nadležni za područja u kojima su djelovala poduzeća unutar kojih je bilo pojedino radničko vijeće.

⁵⁵ Zakon o udruženom radu, *Službeni list SFRJ* (53/76) čl. 190, st. 2.

⁵⁶ „List fondova“, Arhiv Jugoslavije, datum pristupa 16. 12. 2024. http://inventar.arhivju.rs/lista_fondova.php?sort=1&page=59

⁵⁷ Hrvatski državni arhiv (HDA), Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske (1228), kutija 1506, Aktualna pitanja zaštite i unapređenja čovekove sredine i zadatci Socijalističkog saveza, prosinac 1984.

⁵⁸ „Sumarni inventar Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija. 1944–1990“, Hrvatski državni arhiv, datum pristupa 16. 12. 2024, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=3645

⁵⁹ HDA, Republički komitet za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline (1947).

Novine, službeni listovi i drugi medijski izvori

Slično kao kod arhivskih izvora, može se uspostaviti i podjela kod novinskih i drugih medijskih izvora. Neke publikacije bile su vezane za cijelu Jugoslaviju, a dobar primjer za to je časopis *Čovek i životna sredina*, koji je počeo izlaziti 1976. godine u nakladi jugoslavenskog Saveza za zaštitu i unaprjeđenje čovjekove sredine.⁶⁰ Ovaj je časopis mjesečno objavljivao veliki broj radova koji su se bavili pitanjima okoliša, njegovim uređenjem i zaštitom na području cijele Jugoslavije. Za proučavanje povijesti okoliša u Hrvatskoj, posebno je važna arhiva *Vjesnika*, koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, u fondu HR-HDA-2031. Ovaj fond sadrži čak 680 d/m gradiva, uključujući novinske isječke iz hrvatskih i jugoslavenskih novina. Posebno zanimljiva za ovu temu su 32 registratora unutar podserije „Ekologija”.⁶¹ Iako su novinski izvori do sada korišteni tek djelomično, neki istraživači poput I. Cifrića analizirali su pojavljivanje ekoloških tema u novinama, što je pokazalo kako je broj ekoloških tema u novinama poput *Večernjeg lista* i *Vjesnika* rastao od 1987. do 1990. godine, no te teme nisu često bile na istaknutim mjestima poput naslovnica, niti su ravnomjerno pokrivale sve ekološke probleme.⁶² Recentnije istraživanje proveo je W. Krašić, koji se bavio ekološkim temama u časopisu *Arena*. Ovaj časopis bio je jedan od prvih koji se sustavno bavio pitanjima okoliša i vrlo je kritički izvještavao o toj tematici.⁶³ Lokalni listovi također su pisali o ekološkim problemima, primjerice *Glas Podravine* 1985. godine izvještavao je o negativnim učincima hidroelektrane Đurđevac,⁶⁴ dok je dnevni list *Jedinstvo* iz Siska redovito objavljivao članke o ekološkim problemima uzrokovanim industrijom.⁶⁵ To ukazuje na važnost proučavanja lokalne periodike, koja je možda imala manju tiražu, ali je mogla ponuditi obilje korisnih informacija o povijesti okoliša.

Posebnu skupinu unutar periodičke građe čini „službena” periodika, odnosno službena glasila, koja su ključna za razumijevanje zakonskog okvira zaštite okoliša. U Jugoslaviji je bio definirano više od 300 akata koji su se bavili okolišem. Prema analizi iz 1983. godine, ti akti su obuhvaćali različita područja, kao što su prostorno uređenje, zaštita tla, voda, zraka, šuma, energetska pitanja, zaštita od zračenja, zagađenja, itd.⁶⁶ Zbog toga je za proučavanje suvremene povijesti okoliša neophodno konzultirati *Službeni list SFRJ*, *Narodne novine* za Hrvatsku, ali i službene listove općina koji su izlazili u istraživanom razdoblju.

⁶⁰ Aleš Bebler, „Dokle smo stigli i kako dalje”, *Čovek i životna sredina* br. 1 (1976): 5–6. „Vjesnikova novinska dokumentacija”, Hrvatski državni arhiv, datum pristupa 16. 12. 2024. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=2_6536

⁶² Ivan Cifrić, „Socijalnoekološke teme i sadržaji u 'Vjesniku' i 'Večernjem listu' od 1987. do 1990. godine”, *Socijalna ekologija* 1, br. 3 (1992): 321–324.

⁶³ Wollfy Krašić, „Ekološke teme na stranicama časopisa *Arena*”, *Ekonomika i ekohistorija* 13, br. 13 (2017): 146.

⁶⁴ Batistić i Petrić, „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”, 75.

⁶⁵ Đurđa Zorko, *Bibliografija o Sisku* (Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1992), VII. Ekologija.

⁶⁶ HDA, 1228, kutija 1500, Informacija o kaznenoj zaštiti čovjekove okoline kroz period od 1. 1. 1978. do 30. 6. 1983., prosinac 1983.

Fotografski i filmski izvori još uvijek nisu dovoljno korišteni u historio-
grafskim istraživanjima. Na to je upozorio G. Arčabić u svom predavanju iz 2021.
godine, koje se bavilo pitanjem korištenja fotografije kao povijesnog izvora.⁶⁷
Upravo ekohistorija pruža veliki prostor za njihovu uporabu. Primjer korištenja
fotografskih izvora može se vidjeti na izložbi *Povijest poplava županjske Posavine
i život okružen vodama*, gdje su fotografski izvori obilno korišteni. H. Petrić na
otvorenju je izložbe istaknuo kako je to veliki poticaj za promišljanje o korište-
nju fotografije u istraživanjima, kako u Hrvatskoj tako i u širem kontekstu.⁶⁸

Kartografski izvori

Kartografski izvori iznimno su važni za istraživanja svih etapa povi-
jesti okoliša. M. Slukan Altić je u svojoj knjizi, kroz 13 poglavlja, istaknula
značaj interpretacije osnovnih i tematskih karata kao ključnih izvora za pro-
učavanje hrvatske povijesti.⁶⁹ Osim „klasičnih” karata, istraživanja olakšava
sve veći broj digitaliziranih karata. Primjer toga je vrijedan portal *Hungari-
cana*, koji digitalizira karte iz moderne i suvremene mađarske, a time i hrvat-
ske povijesti.⁷⁰ Na području Hrvatske sličan projekt provodi Pomorski i po-
vijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci, koji je digitalizacijom svog fundu-
sa omogućio online pristup velikom broju karata.⁷¹ Korištenje suvremenih
alata poput ArcGIS-a⁷² ili njegove besplatne inačice QGIS-a⁷³, u kombinaciji s
ranije spomenutim fotografskim izvorima, pruža nebrojene mogućnosti za
mapiranje i istraživanje prostora kroz vrijeme.

Usmena predaja

Usmena predaja, ili razgovor, u etnologiji je jedan od ključnih izvora
i metoda. U historiografiji je isprva izazivala skepticizam jer je smatrana „ne-
ozbiljnom”, no s vremenom je postala sve prihvaćenija među povjesničari-

⁶⁷ „Predavanje Gorana Arčabića Korištenje fotografije kao povijesnog izvora u projektu Za-
grebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive”, Suvremena hrvatska fotogra-
fija, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://croatian-photography.com/predavanje-gorana-arabica-koristenje-fotografije-kao-povijesnog-izvora-u-projektu-zagrebacka-industrij-ska-bastina-povijest-stanje-perspektive/>

⁶⁸ „Izložba o povijesti poplava županjske Posavine i životu okruženom vodama”, *Glas Slavonije*,
datum pristupa 16. 12. 2024. <https://www.glas-slavonije.hr/regija/2024/09/29/izlozba-o-povijesti-poplava-zupanjske-posavine-i-zivotu-okruzenom-vodama-574738/>

⁶⁹ Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija – Kartografski izvori u povijesnim znanostima*
(Zagreb: Meridijani, 2003).

⁷⁰ *Hungaricana* – Maps, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://maps.hungaricana.hu/en/>

⁷¹ Digitalni PPMHP, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://digitalni.ppmhp.hr/?pr=l&msq=karte>

⁷² ArcGIS je digitalni alat koji se koristi za izradu karata te označavanje određenih geografskih područja, lokaliteta i sl.

⁷³ Quantum Geographic Information System (QGIS) je besplatan i otvoren softver pomoću kojega se mogu kreirati karte, ali i izrađivati različite analize, modeli te vizualizacije geografskih pojmova i obilježja.

ma.⁷⁴ Razlog tome je želja da tzv. svjedok vremena svojim iskazima doprinese iskustvenoj dimenziji određenih događaja ili procesa. Ovaj pristup, osim što nadopunjuje znanje prikupljeno iz pisanih i drugih izvora, uvodi i sve važniju dimenziju „povijesti odozdo”,⁷⁵ što je izuzetno korisno za sagledavanje međudjelovanja čovjeka i okoliša. Usmena predaja može obogatiti istraživanja ekohistorije pružajući osobna iskustva i uvide u okolišne promjene i njihovu percepciju kroz vrijeme.

Metode proučavanja suvremene ekohistorije Hrvatske

Ratko Zelenika ispravno je primijetio da se u istraživanju prošlosti mogu koristiti gotovo sve znanstvene metode,⁷⁶ no interdisciplinarnost, koja je već spomenuta kao ključna odrednica ekohistorije, postaje jedna od glavnih metodoloških karakteristika ovog istraživačkog polja. U *Hrvatskoj enciklopediji*, pod pojmom „ekohistorija”, upravo su interdisciplinarnost i transdisciplinarnost navedene kao osnovne epistemološke orijentacije, što H. Petrić povezuje s utjecajem koncepta koji je razvio D. Worster.⁷⁷ Može se stoga svakako reći da se u toj potrebi za povezivanjem različitih znanstvenih disciplina i pristupa otvara prostor ekohistoriji da postane jedno od središnjih mjesta dijaloga između prirodnih i društvenih znanosti. Ipak, unatoč širem metodološkom pristupu, ekohistorija i proučavanje okoliša i dalje se uvelike oslanjaju na povijesnu metodu analize i interpretacije izvora. To nije iznenađujuće, budući da je, kako ju je Mirjana Gross definirala, povijesna metoda „skup pravila za povijesno mišljenje kao spoznajni proces”,⁷⁸ što znači da ona ostaje temelj svake historiografske analize i zaključivanja, a zbog čega historiografska metoda ostaje ključni alat ne samo za razumijevanje prošlih odnosa čovjeka i okoliša, već i za njihovo kritičko preispitivanje.

S druge strane, ekohistorija otvara prostor za korištenje različitih znanstvenih metoda. Kao što je Zelenika istaknuo, istraživanja mogu uključivati kvantitativne i kvalitativne metode. Kvantitativne metode mogu se koristiti za analizu podataka o zagađenju, urbanizaciji i drugim čimbenicima koji utječu na suvremeni okoliš. Ove analize omogućuju stvaranje statističkih modela koji ne samo da pomažu u boljem razumijevanju odnosa čovjeka i okoliša, već mogu biti korisni i za predviđanje budućih interakcija.⁷⁹ Korištenje

⁷⁴ Ivana Cvijović Javorina, „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima”, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 44 (2012): 439.

⁷⁵ Cvijović Javorina, „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima”, 441.

⁷⁶ Ratko Zelenika, *Znanost o znanosti* (Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Rijeka), 345.

⁷⁷ Petrić, „Što je povijest okoliša?”, 162, bilješka 25.

⁷⁸ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija* (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 2001), 364.

⁷⁹ Ekološko modeliranje je prema Hrvatskom strukovnom nazivlju „matematička simulacija pojednostavnjenoga modela međudjelovanja dinamičkih ekoloških sustava u vremenu i prostoru”, Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna, datum pristupa 16. 12. 2024. <http://struna.ihjj.hr/naziv/ekolosko-modeliranje/23914/>

kartografskih modela također postaje nužno u suvremenom ekohistorijskom istraživanju, posebno uz pomoć suvremenih alata poput ArcGIS-a i QGIS-a, koji su uz razvoj digitalne humanistike dodatno ubrzali integraciju prostornih analiza u povijesna istraživanja. Ovi alati omogućuju prostorne analize, ali i izradu složenijih ekoloških modela istraživanih područja, što doprinosi cjelovitijem razumijevanju povijesnih procesa u prostoru.

Za potpunije razumijevanje ekohistorijskih procesa, posebice onih iz suvremenog razdoblja gdje su fizički tragovi još uvijek prisutni, korisno bi bilo uvesti metode iz prirodnih znanosti. Znanstvenici iz drugih disciplina, poput ekologije, geologije ili klimatologije, svojim bi interpretacijama mogli značajno obogatiti ekohistorijska istraživanja. Nažalost, trenutno u hrvatskoj historiografiji, ali ni u znanosti općenito, ne postoje projekti koji bi primijenili ovako širok raspon znanstvenih disciplina i metoda. Takav manjak interdisciplinarne suradnje u Hrvatskoj ukazuje na potrebu za sustavnijom institucionalnom potporom i uključivanjem povjesničara u projekte s ekološkom komponentom, baš kako na globalnoj razini, postoje projekti poput *IceAGE*⁸⁰ ili *The Pages Project*,⁸¹ no zabrinjavajuće je što povjesničari u takvim projektima rijetko sudjeluju.

Na kraju, važno je istaknuti da je u razvoju metodologije za proučavanje suvremene povijesti okoliša značajan doprinos dao zbornik radova *Concepts of Urban Environmental History*, koji su uredili Sebastian Haumann, Martin Knoll i Detlev Mares, a koji je objavljen u lipnju 2020. godine. Metodološka važnost ove knjige je iznimna jer je uspostavila osnovne metodološke pristupe i koncepte za proučavanje povijesti okoliša gradova. Ovi pristupi posebno su relevantni za Hrvatsku, budući da su gradovi tijekom razdoblja kojim se ovaj rad bavi imali najznačajniji utjecaj na povijest okoliša, a do objave ovog zbornika nisu imali razvijenu vlastitu metodologiju. Jedan od ključnih metodoloških pristupa koji je predstavljen u knjizi jest dihotomija između prirode i „kulture”, koja je vrlo vidljiva u svim industrijskim gradovima.⁸² Ovaj pristup pomaže objasniti napetost između industrijskog razvoja i prirodnog okoliša, što je čest fenomen u urbanim sredinama. Drugi značajan pristup je koncept tzv. urbanog metabolizma, koji se bavi cirkulacijom materije i energije u gradovima.⁸³ Ovaj je koncept koristan za razumijevanje toka resursa unutar grada, što može pomoći u analizi utjecaja industrije na okoliš. Posebno zanimljiv pristup koji zbornik nudi jest promatranje urbane infrastrukture kao sustava. Ova metodologija odlično je polazište za objašnjenje povezanosti između industrijskih pogona i grada koji se razvija uz njih, čime

⁸⁰ IceAGE Project, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://www.iceage-project.org/projectinformation/>

⁸¹ The Pages Project, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://pastglobalchanges.org/>

⁸² Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares, „Urban-Environmental History as a Field of Research”, u *Concepts of Urban Environmental History*, eds. Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares (Bielefeld: Transcript, 2020), 9–10.

⁸³ Sabine Barles, „Urban Metabolism”, in *Concepts of Urban Environmental History*, eds. Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares (Bielefeld: Transcript, 2020), 65–66.

se može objasniti međusobni utjecaj infrastrukture i okoliša. Međutim, za istraživanje suvremene hrvatske povijesti okoliša posebno važan i primjenjiv pristup bio bi tzv. *path dependence* (PD) pristup. Ovaj pristup postavlja pitanje u kojoj su mjeri odluke donesene u određenom trenutku determinirane prethodnim odlukama i stanjem okoliša. Drugim riječima, istražuje se kako su ranije faze razvoja okoliša utjecale na kasnije odluke o njegovom uređenju i zaštiti. PD pristup naglašava važnost propitivanja stanja okoliša prije naglog razvoja tijekom druge polovice 20. stoljeća,⁸⁴ što bi moglo biti ključ za razumijevanje suvremenih problema s okolišem u Hrvatskoj.

Umjesto zaključka

Zaključno, može se reći da pred hrvatskom historiografijom, kao i historiografijama na post-jugoslavenskom prostoru, još uvijek stoji dug put u stvaranju osnovnih kronoloških okvira, metodoloških i teorijskih podloga za istraživanje povijesti okoliša. Ova je problematika od iznimne važnosti, ne samo zato što neodvojivo povezuje djelovanje čovjeka i okoliša, već i zato što uključuje čitav niz društvenih čimbenika, poput ekoloških pokreta, koji pružaju dragocjene uvide ne samo u stanje okoliša, već i u šira društvena kretanja.

Bogatstvo izvora i metoda, prikazano u ovom radu, jasno ukazuje na nebrojene mogućnosti za daljnja istraživanja. Arhivski fondovi, kartografski izvori, usmena predaja, kao i medijski materijali, pružaju temelje za interdisciplinarna istraživanja koja mogu osvijetliti ne samo povijesne odnose između ljudi i okoliša, već i njihov utjecaj na političke, ekonomske i kulturne procese kao i ponuditi rješenja za suvremene izazove s kojima se kao društva susrećemo. Također, nove tehnologije poput digitalizacije karata i GIS alata otvaraju nove mogućnosti za preciznu analizu i vizualizaciju prostornih promjena, što doprinosi razumijevanju okolišnih dinamika kroz vrijeme.

Uvođenje novih metodoloških pristupa, poput *path dependence* analize, koja ispituje kako ranije odluke i stanje okoliša utječu na kasniji razvoj, pruža dodatnu dimenziju u analizi povijesnih procesa. Ovaj pristup, zajedno s kartografskim i statističkim modelima, može unaprijediti razumijevanje prošlih, ali i potencijalno budućih interakcija između čovjeka i okoliša.

Iako je disciplina još u svojim počecima, postojeći izvori i metodološki okviri već sada nude čvrstu osnovu za dublja istraživanja. Integracija hrvatskih ekohistorijskih istraživanja u šire europske i svjetske trendove otvara put ka iznimno vrijednim spoznajama, koje mogu imati ne samo akademski, već i širi društveni značaj. Stoga, ostaje nada da će daljnji razvoj discipline biti prioritet za sve nas, kao dio odgovornosti prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti našeg okoliša.

⁸⁴ Christoph Bernhardt, „Path-Dependency and Trajectories”, in *Concepts of Urban Environmental History*, eds. Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares (Bielefeld: Transcript, 2020), 65–66.

Spisak referenci

Arhivi

- Hrvatski državni arhiv (HDA). Fond 1228, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija; Fond 1947, Republički komitet za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline.

Objavljeni izvori

- Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, proglašen 21. veljače 1974.
- Društveni dogovor o zajedničkom radu na području čovjekove okoline i prostornog uređenja, *Službeni list SFRJ* (33/74)
- Zakon o udruženom radu, *Službeni list SFRJ* (53/76)
- *Čovek i sredina* (1975. i 1976.)

Internetski izvori

- „List fondova”, Arhiv Jugoslavije, datum pristupa 16. 12. 2024. http://inventar.arhivyu.rs/lista_fondova.php?sort=1&page=59
- „Sumarni inventar Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske. Republička konferencija. 1944–1990”, Hrvatski državni arhiv, datum pristupa 16. 12. 2024., http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=3645
- „Vjesnikova novinska dokumentacija”, Hrvatski državni arhiv, datum pristupa 16. 12. 2024. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=2_6536
- „Predavanje Gorana Arčabića Korištenje fotografije kao povijesnog izvora u projektu Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive”, *Suvremena hrvatska fotografija*, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://croatian-photography.com/predavanje-gorana-arcabica-koristenje-fotografije-ka-povijesnog-izvora-u-projektu-zagrebacka-industrijska-bastina-povijest-stanje-perspektive/>
- „Izložba o povijesti poplava županjske Posavine i životu okruženom vodama”, *Glas Slavonije*, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://www.glas-slavonije.hr/regija/2024/09/29/izlozba-o-povijesti-poplava-zupanjske-posavine-i-zivotu-okruzenom-vodama-574738/>
- Hungaricana – Maps, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://maps.hungaricana.hu/en/>
- Digitalni PPMHP, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://digitalni.ppmhp.hr/?pr=l&msq=karte>
- Ekološko modeliranje je prema Hrvatskom strukovnom nazivlju „matematička simulacija pojednostavnjenoga modela međudjelovanja dinamičkih ekoloških sustava u vremenu i prostoru”, Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna, datum pristupa 16. 12. 2024. <http://struna.ihj.hr/naziv/ekolosko-modeliranje/23914/>
- IceAGE Project, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://www.iceage-project.org/projectinformation/>
- The Pages Project, datum pristupa 16. 12. 2024. <https://pastglobalchanges.org/>

Literatura

- Ault, Julia. „Protesting Pollution: Environmental Activism in East Germany and Poland, 1980–1990”. In *Nature and the Iron Curtain – Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*, edited by Astrid Kirchhof and John R. McNeill, 151–168. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019.
- Batistić, Ante i Hrvoje Petrić. „O izabranim problemima okoliša u Hrvatskoj 1980-ih godina”. *Ekonomika i ekohistorija* 18, br. 1 (2022): 70–87.
- Barić, Nikica. *Split 1980-ih – Društveni sukobi u sutonu samoupravnog socijalizma*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2019.
- Barles Sabine. „Urban Metabolism”. In *Concepts of Urban Environmental History*, edited by Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares, 109–125. Bielefeld: Transcript, 2020.
- Bernhardt, Christoph. „Path-Dependency and Trajectories”. In *Concepts of Urban Environmental History*, edited by Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares, 65–79. Bielefeld: Transcript, 2020.
- Cifrić, Ivan. „Socijalnoekološke teme i sadržaji u ‘Vjesniku’ i ‘Večernjem listu’ od 1987. do 1990. godine”. *Socijalna ekologija* 1, br. 3 (1992): 321–324.
- Cvijović Javorina, Ivana. „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima”. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 44 (2012): 439–450.
- Dunlap, Thomas. *Nature and the English Diaspora: Environment and History in the United States, Canada, Australia, and New Zealand (Studies in Environment and History)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Erhatic Širnik, Romana. „Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju”. Doktorska disertacija, Biotehniški fakulteti Sveučilišta u Ljubljani, 2011.
- Fuerst-Bjeliš, Borna, Marin Cvitanović i Hrvoje Petrić. „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj? (pogovor)”. U *Što je povijest okoliša?*, uredila Borna Fuerst-Bjeliš, 175–198. Zagreb: Disput, 2011.
- Fuerst-Bjeliš, Borna, Jelena Mrgić, Hrvoje Petrić, Matija Zorn and Žiga Zwitter. *Environmental Histories of the Dinaric Karst*. Cham: Springer, 2024.
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 2001.
- Huges, John Donald. „Global environmental history: The long view”. *Globalizations* 2, br. 3 (2005): 293–308.
- Huges, John Donald. *Što je povijest okoliša?*. Zagreb: Disput, 2011.
- Haumann, Sebastian, Martin Knoll and Detlev Mares. „Urban-Environmental History as a Field of Research”. In *Concepts of Urban Environmental History*, edited by Sebastian Haumann, Martin Knoll and Detlev Mares, 9–21. Bielefeld: Transcript, 2020.
- Krašić, Wolfy Krašić. „Ekološke teme na stranicama časopisa Arena”. *Ekonomika i ekohistorija* 13, br. 13 (2017): 128–146.
- Markus, Tomislav. „Od divljega prirodnog svijeta do industrijskih velegradova: ekološka povijest ljudskih društava”. *Povijesni prilozi* 29, br. 39 (2010): 197–246.
- McCormick, John. *The Global Environmental Movement*. Lodon: Belhaven Press, 1989.
- Momčilović, Ivana. *Nepredvidiva prošlost budućnosti – o političkom potencijalu utopije*. Beograd: Edicija Jugoslavije, 2024.

- Petrović, Jelisaveta. *Ekologija na periferiji Evrope – Stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu, 2020.
- Raguž, Bruno. „Početci svijesti o zaštiti okoliša na području Europske unije”. *Filozofska istraživanja*, br. 170, sv. 2 (2023): 367–382.
- Raguž, Bruno. „Problematika zaštite okoliša u Bakru prilikom osnivanja Koksare u prvoj polovici 70-ih godina 20. stoljeća”. *Senjski zbornik* br. 49 (2022): 391–408.
- Nash, Roderick Nash. „American Environmental History: A New Teaching Frontier”. *Pacific Historical Review* 41, no. 3 (1972): 362–372.
- Olšakova, Doubravka. „Conclusion – Environmental History, East European Societies and Totalitarian Regime”. In *In the Name of Great Work – Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*, edited by Doubravka Olšakova, 290–302. New York i Oxford: Berghahn, 2016.
- Oštrić, Zoran. „Ekološki pokret u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971–1991”. *Socijalna ekologija* 1, br. 1 (1992): 83–104.
- Petrić, Hrvoje. „About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia”. In *Nature and the Iron Curtain*, edited by Astrid Kirchhof and John R. McNeill, 169–182. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019.
- Petrić, Hrvoje. „Što je povijest okoliša?”. *Historični seminar* 6, uredile Katarina Keber i Katarina Šter, 157–177. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.
- Previšić, Martin i Milica Prokić. „Ekohistorijski aspekti proučavanja logora na Golom otoku 1949.–1956”. *Ekonomika i ekohistorija* 12, br. 12 (2016): 186–196.
- Roksandić, Drago. Pogovor. „Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?”. *Povijest europskog okoliša*. Zagreb: Barbat, 2002, 263–274.
- Skenderović, Ibro, Bećir Kalac and Suad Bećirović. „Environmental Protection and the Development of Environmental Awareness”. *Ekonomika* 60, no. 2 (2014): 107–116.
- Slukan Altić, Mirela. „Bibliografija radova iz socioekonomske historije i ekohistorije 1977.–2001”. *Ekonomika i ekohistorija* 1, br. 1 (2005): 151–179.
- Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija – Kartografski izvori u povijesnim znatnostima*. Zagreb: Meridijani, 2003.
- Worster, Donald. *Nature's economy*. Michigan: Sierra Club Books, 1977.
- Zelenika, Ratko. *Zelenika, Znanost o znanosti*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, 2004.
- Zorko, Đurđa. *Bibliografija o Sisku*. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1992.

Summary

Bruno Raguž

Sources and Methods for Studying Environmental History from 1945 to 1990 in the SR Croatia

Abstract: Environmental history, especially contemporary environmental history, remains an almost entirely unexplored field within Croatian historiography, as well as within the historiography of the post-Yugoslav space. The aim of this paper is to present and contextualize the rare but valuable research and the main sources for studying eco-historical topics in Croatia, which is taken as a case study in the broader context of Yugoslav history

research. Additionally, the paper provides a chronological framework for understanding the topic, with an overview that includes the broader Yugoslav context, highlighting shared ecological challenges and the political conditions of the socialist period. Finally, the paper briefly introduces methods and concepts from eco-historical research suitable for this topic.

Keywords: contemporary history, contemporary environmental history, socialist Yugoslavia, SR Croatia, historiographical methodology.

This paper delves into the largely underexplored field of environmental history in Croatia, specifically examining the period between 1945 and 1990 within the Socialist Republic of Croatia, a constituent of the former Yugoslavia. The research aims to contextualize rare but significant eco-historical studies and evaluate the key sources and methods employed in analyzing this period. Croatia is used as a case study to shed light on broader Yugoslav environmental issues, emphasizing shared ecological challenges, the impacts of industrialization and urbanization, and the evolving environmental policies of the socialist era. The paper underscores the importance of political and social dynamics, such as the role of federal and local governments, legislative developments, and public awareness campaigns in addressing environmental issues. Additionally, it highlights the emergence of ecological movements in the late 20th century, driven by growing public concern over industrial pollution and resource degradation. These movements gained momentum during the 1980s, influenced by global events like the Chernobyl disaster, and played a key role in shaping the environmental discourse. To analyze this complex history, the study employs an interdisciplinary approach, utilizing archival research, media analysis, cartographic studies, and oral history. These methods are vital for understanding human-environment interactions and uncovering patterns in environmental decision-making. The research also explores advanced tools like GIS and QGIS, which enable spatial and temporal mapping of environmental changes. The findings highlight the potential for integrating Croatian environmental history into global academic discussions, emphasizing its relevance for understanding historical and contemporary ecological challenges. By establishing a methodological framework and drawing attention to previously neglected sources, this study lays the groundwork for future eco-historical research in Croatia and the broader post-Yugoslav region.